

Микола БЕНДЮК (*Острог*)

РОЗВИТОК ЗОЛОТАРСТВА З XVII ст. НА ПРИКЛАДІ ОКЛАДУ ІКОНИ „БОГОРОДИЦІ ОДИГІТРІ” З МЕЖИРІЦЬКОГО МОНАСТИРЯ

Золотарство є одним з найдавніших видів художньої діяльності. Виникнувши на базі давньоруського ювелірного мистецтва, а згодом відчувши вплив європейських стилів, які до нас доходили в основному через спілкування з польськими, чеськими, угорськими та іншими майстрами, українські золотарі поєднували місцеві традиції та досягнення європейців. Навіть якщо річ робив золотар іншої національності, то він не міг не рахуватись зі смаками замовника, яким був очевидно „українець”. Прослідкувати розвиток ювелірного мистецтва спробуємо на основі окладу ікони Межиріцької Богородиці.

За легендою вона вважається родовою іконою князів Острозьких і належить до першої третини XVI ст¹. Уже в той час існувала традиція на найбільш шановані ікони накладати ризи з кольорових та дорогоцінних металів. Цю думку підтверджує заповіт князя Іллі Острозького від 16 серпня 1539 року, в якому він відказав два срібні панцирі на окування. Крім намісних ікон Богородиці та Богоявлення в іконостасі острозької замкової церкви, ще й ікони архангела Михаїла в тому ж храмі і якщо вистачить, другої його ікони в Межирічі².

Чи потрапило срібло з військових лат на ризу даної ікони, достеменно невідомо. Але іншу відому нам дату 31 січня 1613 рік, коли львівський золотар Францішек Клюбчич уклав контракт на виготовлення для костелу в Межирічі срібного вітваря з центральним образом Богородиці, за наданою йому моделлю, можна віднести до срібних пластин, якими обковані поля в іконі. На пластинах викарбувано орнамент з мотивами фантастичних тварин (змійів), та рослин, які поєднуються в гармонійному переплетінні і виконані в низькому рельєфі. Подібні елементи можна помітити при перегляді мініатюр з рукописів та книжкової гравюри XVI – початку XVII ст. За контрактом Клюбчич мав виготовити, ще й на бічних крилах вітваря зображення святих Яна та Катерини, а в завершенні Іоахима й Анни. У цих роботах йому імовірно допомагав золотар, який згадується в інвентарі міста Острога за 1616 рік Павло Похилий, який раніше

Богородиця з Межирічів.

разом з „братією” виконував на замовлення Януша Острозького якісь золотарські роботи в межиріцькому Троїцькому соборі, й підозрювався у крадіжці золота³.

Наступним етапом, який можна прослідкувати, став 1677 рік. На замовлення монахів францисканців золотар з Кракова Ян Узевський (Ушевський), виготовив нову ризу для ікони, так як попередня, зроблена в Замості, була невдала і не відповідала розмірам. Із опису відомо, що оклад краківський був зроблений з срібла та, крім того, на всі викарбувані 32 квітки було нанесено позолоту. На начильник, що був прикріплений під короною Богородиці, вмонтовано два діаманти, груди прикрашав великий „turkus”, можливо туріз-бірюза, а серце „гранений діамант”⁴. Дві частини, які відтворюють мафорій Богородиці, можливо і були виготовлені Узевським. Ці деталі викарбувані в достатньо високому рельєфі з використанням двох кольорів, срібла та золота, яке нанесене на випуклі частини. Малюнок соковитий, у якому використані елементи квіток, грон винограду, ірисів та листя аканту, котрі виростають з однієї гілки. Потрібно відмітити високу якість виконання роботи, проте майстер не зумів передати в металі складки, які б показали форму тіла, положення рук. Деяка спроба відтворити зігнуту руку відчувається в орнаментованій смузі, яка підкреслює мафорій. Ювеліри XVIII ст. вже досить добре вміли передавати драпірування одягу⁵.

В 1779 році Папа Римський Бенедикт XIV уповноважив суфрагана луцького Франциска Комарницького коронувати межиріцьку Богородицю і прислав для цього золоту (за іншими даними срібну з позолотою), корону. Обряд коронування був проведений 15 серпня 1779 році⁶. Корона, яка й зараз знаходиться на іконі, виконана в стилі рококо, можливо і є папською. Її можна віднести до другої половини XVIII ст., а каміння дорогоцінне, яким зараз прикрашена корона, спочатку туди не передбачалось.

За повідомленням із „Волинських спархіальних відомостей” за 1889 рік, після передачі храму до православної церкви російська імператриця Марія Олександрівна подарувала для ікони цату (шийна прикраса) з шістьма смарагдами та ще шість смарагдів на корону⁷. На цаті стоїть 84 проба, що рівна сучасній 875, та ініціали „ІС”. Її виготовив придворний ювелір Іван Сазіков відомий майстер, який цінується не менше ніж Карл Феберже. Ці прикраси і зараз знаходяться на іконі.

В цей же час було замінено і середню частину ризи, тому що попередня католицька виділяла серце Божої Матері, а звичай шанування серця є чужий православній традиції. За мистецькою цінністю ця частина окладу дуже поступається старій, хоча виконана в сріблі з позолотою і швидше за все місцевим майстром. Німби з сьайвом та корона на Ісусові теж виготовлені у XIX ст. в одній із професійних майстерень.

Окремо потрібно згадати вотиви які прикріплені на зворотній стороні ікони. Звичай приносити до чудотворних ікон металеві пластини з зображенням того, чого вони просять у Бога, народився в середньовічній Західній Європі і вже пізніше, в XVII-XVIII ст. набув поширення спочатку в західній, а згодом був запозичений центральною й Лівобережною Україною.

На дощці з Межиріччя знаходиться більше 60-ти вотивів виготовлених у формі невеликих прямокутних табличок із срібла, або посрібленої латуні. На них викарбувано та вигравірувано зображення святих (Антоній, Богородиця з немовлям, Трійця), а також хворих частин тіла (серце, голови, очей, рук, ніг тощо). Так дуже цікавий вотив із

зображенням табуна коней, які мчать утворюючи чудовий динамічний ритм, наче хвилі, які заповнюють всю поверхню. Це пам'ятка пов'язана з мором худоби, який стався наприкінці XVIII ст.

Цікаві також таблички із зображенням козаків з шаблями в молитовних позах. Стрижки в обох під макітурою, одягнені в кунтуші, один із них має довгі вуса. Обидва вотуми відносяться до XVIII ст., але різняться за якістю технічного та художнього виконання. Накладка з вусатим козаком є справжнім твором ювелірного мистецтва, що вражає нас безпосередністю, довершеністю художніх форм. Виконана у бароковому стилі в одній із професійних майстерень Острога, з дуже гарною карбованою рамою, яка складається із переплетеного рослинного орнаменту, та власне самого гравірованого сюжету. Дуже схоже обрамлення в надтринному портреті Яна Ротарія 1708 року, який знаходиться в острозькому музеї.

Якщо попередній вотум включає різні техніки, то другий, з безвусим козаком, тільки гравірований хоча й примітивно, проте дуже виразно.

Гарно виконана накладка в високому рельєфі, де зображено Богородицю з немовлям в повен зріст з архітектурними спорудами та криницею на дальньому плані. Схожа гравюра використовувалась в другій половині XVIII ст. в друкарні Києво-Печерського монастиря.

До XIX ст. відносяться таблички із зображеннями міщан в свитах, а жінка ще й в головному уборі з пір'їнами. Вотуми мають дуже широкий зміст, який охоплює події не тільки особистого, але й суспільного життя, відбиває елементи побуту, зразки одягу. Звідси й цінність вотумів як пам'яток мистецтва та історії.

Розглядаючи дану тему, не можна не згадати дві копії з межиріцької Богородиці Одигітрії, виконаних у XVIII ст. Одна з них знаходиться у тому ж монастирі і намальована на полотні в 1777 році художником Яном Мокренським з Острога. Шати на цю ікону виготовлені в класично-еклектичному стилі на початку XIX ст. з посрібленої латуні⁸.

Набагато цікавіша довільна копія, яка, можна сказати, виконана за мотивами Одигітрії з села Межирічі і знаходиться у фондах історико-культурного заповідника. Ікона другої половини XVIII ст. написана в Острозькій іконописній майстерні, повністю відійшла від візантійської площинності вірця. Тут ми бачимо характерні об'ємні риси та деталі, які властиві даному регіону: стрільчаті брови, повні губи, лагідний вираз обличчя. На цей образ накладено шати, які мають викарбуваний напис „справлена шата ця благословенням пречесного отця Василя Голіковського протопресвітера острозького пресвітера церкви Святоп'ятницької стараннями братства тієї ж церкви за старшого брата Григорія Ковальський ключник року божого 1774 має в собі срібла гривен 16 лотів 4 коштує XXII”.

Орнаментация ризи виконана з використанням рокайль, що було характерно для українського мистецтва даного періоду, хоча сама постать є статичною. Відносно оригіналу було замінено сувій, який тримає Ісус, книгою.

Внаслідок складної історичної долі, пов'язаної з „Богородицею Одигітрією”, серед майстрів-золотарів, які приймали участь в окуванні ікони, було багато іноземців, котрі вносили свої художні смаки. Спільна праця з іноземцями сприяла збагаченню досвіду й удосконаленню майстерності українських золотарів. Але не іноземці визначали художній процес в українському золотарстві. Творчість вітчизняних митців мала глибоко національний характер, вона розвивалась самобутнім шляхом, своїм корінням була зв'язана з народним мистецтвом.

Оскільки золотарство набуло значного поширення серед різних верств населення воно відіграло велику роль у розвитку української культури, у формуванні естетичних смаків народу.

1. Ричков П.А., Луц В.Д. *Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких*. – К.: Техніка, 2002. – С. 111-112.

2. Александрович В. *Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII – XIV ст.* // *Родовід*. – 1994. – №8. – С.20-25.

3. Александрович В. *Мистецьке середовище Острога епохи академії (1570-1630 рр.)* // *Острозька давнина: Дослідження і матеріали*. – Львів: Вид. Ін-ту українознавства, 1995. – Т.1. – С.59-68.

4. Kałamajska-Saied M. *Krakowski złotnik w Międzyrzeczu Ostrońskim* // *Sztuka kresów wschodnich: Materiały sesji naukowej*. Kraków, marzec 1994. – Kraków, 1994. – Т.1. – С. 133-137.

5. Див: Тищенко О.Р. *Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII – XVIII ст.)*. – К.: Либідь, 1992. – С. 192.

6. Kardaszewicz St. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia*. – Warszawa; Kraków: G.Gebethner i spółka, 1913. – С. 211.

7. Теодорович Н. *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии* // *Волин. епархиальные ведомости*. – 1889. – № 5. – Ч. неоф. – С. 156.

8. Прізвище маляра і рік виконання вказані на звороті. Ікона спочатку використовувалась як “засува” у центральному вівтарі, де зберігався чудотворний образ Межиріцької Богородиці. Див.: Луц В. *Опис Троїцького монастиря у Межирічі Острозькому 1862 року* // *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Наук.зб. Вип.8.* – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С. 126.